

УДК 378.016-054.62:81'243:35

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ГОВОРІННЯ ІНОЗЕМЦІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Чистякова А.Б., докт. пед. наук (Харків)

У статті розглядається система навчання говоріння іноземців на заняттях з мови у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: говоріння, діалогічне мовлення, монологічне мовлення, етапи навчання, чистота мовлення, темп мовлення.

Чистякова А.Б. Проблемы обучения говорению иностранных учащихся в высших учебных заведениях. В статье рассматривается система обучения говорению иностранцев на занятиях по языку в вузе.

Ключевые слова: говорение, диалогическая речь, монологическая речь, этапы обучения, чистота речи, темп речи.

Chystiakova A.B. Problems of Teaching Speaking to Foreign Students in Higher Education Institutions. The article deals with the system of teaching foreign students to speak at language classes at higher education institutions.

Key words: speaking, dialogues, monologues, teaching stages, purity of speech, speech tempo.

Проблеми навчання говоріння іноземних учнів досить широко висвітлюються в методичній літературі. Однак у цих роботах розглядаються окремі напрями цього навчання: особливості навчання говоріння на окремих етапах [5–7], на заняттях з мови спеціальності [9; 12], з опорою на технічні засоби [1] тощо.

Слід зазначити, що немає робіт, які розглядають взаємозв'язок навчання говоріння на всіх етапах навчання у ВНЗ – початковому, середньому, поглибленому, завершальному. Разом з тим, кожен етап, з одного боку, спирається на конкретний лексико-граматичний матеріал і знання, навички та вміння володіння мовою в її різних аспектах, які є основою власного мовлення учня, виходячи з його потреб. Розуміючи закони, що керують мовними явищами та існують об'єктивно, іноземні учні під керівництвом викладача навчаються практичного володіння мовою, тобто “якоїсь діяльності, яка є функцією того чи іншого людського колективу” [16]. З іншого боку, кожен етап має свої цілі, зміст, які зумовлюють різні методичні завдання та їх вирішення стає предметом діяльності викладача.

Розглянемо особливості навчання говоріння на кожному етапі.

На *початковому етапі* формування навичок та вмінь говоріння відбувається на основі лексико-граматичного матеріалу, який вивчається під час занять з мови. Навчання говоріння спрямовано на те, щоб зробити іноземних учнів активними учасниками спілкування в ситуаціях того мовного середовища, яке їх оточує з перших днів перебування в новій країні, а саме “Гуртожиток”, “Університет”, “Транспорт”, “Бібліотека” тощо.

На *середньому етапі* (другий семестр підготовчого факультету), коли коло лексико-граматичного матеріалу розширюється за рахунок вивчення мови за фахом, завдання навичок та вмінь говоріння, що формуються, полягає в тому, щоб навчити іноземних студентів: 1) формулювати прості висловлювання в інших ситуаціях спілкування і з іншим лексичним наповненням; 2) спілкуватися з викладачами

спеціальних дисциплін (біологія, хімія, фізика, економіка тощо) за вивченими темами; 3) опанувати мовленнєву поведінку, адекватну новим умовам, які відрізняються від занять з мови.

На *поглибленому етапі* (I–III курси) зміст навчання говоріння змінюється. На I курсі в процесі навчання говоріння учні накопичують навчально-професійний досвід на матеріалі прочитаних або почутих текстів за фахом. На II і III курсах навчання говоріння спрямовано на формування вмінь предметно-професійного спілкування. Студенти вчаться створювати власні висловлювання в межах заданих тем, підтримувати обговорення проблем, пов'язаних з їхнім фахом. При цьому, навчання говоріння вимагає розвитку у студентів не лише рівня комунікативної, але й соціальної достатності.

На *завершальному етапі* навчання говоріння має своєю метою розвивати вміння професійного спілкування. Студенти складають власні висловлювання у вигляді резюме, рефератів, курсових і дипломних робіт.

Навчання говоріння на кожному з вищеназваних етапів включає два взаємопов'язані процеси: навчання діалогічного та монологічного мовлення.

Під діалогічним мовленням зазвичай розуміють обмін висловлюваннями, що породжуються в процесі спілкування двох або кількох співрозмовників. Ці окремі висловлювання, взаємопов'язані в діалозі, називають репліками. Дві або більше змінні репліки, взаємопов'язані між собою за змістом, а іноді й за допомогою лексико-граматичних і ритміко-інтонаційних засобів, називаються діалогічною єдністю. Таким чином, мінімальною одиницею виміру та навчання діалогічного мовлення виступає діалогічна єдність, завданням якої є навчання механізмів зчеплення реплік.

Система роботи над структурним оформленням діалогічного мовлення має чотири рівні: 1) оволодіння її елементами, тобто окремими репліками; 2) їх поєднання в межах надфразової єдності, тобто в мікродіалозі; 3) тематичний макродіалог; 4) розвиток вміння вести відносно невимушену та різноманітну в структурному відношенні бесіду (парну або групову). Ця послідовність рівнів оволодіння учнями діалогічним мовленням може бути відображена в наступній схемі:

*Діалогічні єдності – Мікродіалоги –
Тематичний макродіалог – Вільна бесіда*

Навчання діалогічного мовлення починається зазвичай з відпрацювання різних типів питань (загальних, розчленованих, альтернативних, спеціальних) і різних реплік (імітація, повторення реплік з модифікацією, складання реплік за зразком, відновлення пропущених реплік у діалозі, уточнення, перепитування тощо). На більш пізньому етапі учням пропонується скласти діалоги з опорою на ключові слова, план, картину, ситуативну схему, авторські ремарки, що вводять пряму мову. Велику роль у навчанні діалогічного мовлення грають діалоги-інсценування, діалоги-бесіди, діалоги-розпитування.

Діалоги-інсценування можна практикувати після ознайомлення з будь-яким навчальним текстом. Викладач пропонує студентам обмінятися репліками, які уточнюють дії героїв оповідання, місце їх перебування, описати їх зовнішність тощо. Подібні діалоги спираються на уяву учнів. Наприклад:

ПОЛИКЛИНИКА

Если вы себя плохо чувствуете, вы можете пойти в поликлинику. Сначала надо записаться в регистратуре на приём к врачу, потом получить талон, в котором указаны номер кабинета, фамилия врача и время приёма.

Діалоги-інсценування

В РЕГИСТРАТУРЕ

Студент: На каком этаже находится кабинет номер семьдесят два?

Медсестра: На седьмом.

Студент: В поликлинике есть лифт?

Медсестра: Да. Вы должны пройти в конец коридора, и там вы увидите лифт.

У ВРАЧА

Врач: На что вы жалуетесь?

Студент: У меня болит горло.

Врач: Какая у вас температура?

Студент: 37,6.

Врач: У вас ангина.

У подібних інсценуваннях здійснюється рольова організація навчального процесу, де навчальне спілкування зберігає всі соціально-психологічні аспекти справжньої бесіди: комунікативний, інтерактивний, перцептивний.

Природним продовженням рольових ігор стають ділові ігри. Їх можна починати практикувати з третього курсу вищого навчального

закладу, тому що студенти вже мають уявлення про свою майбутню професійну діяльність. У цьому випадку засвоєння знань, формування мовленнєвих навичок та вмінь накладаються на сфери професійної діяльності. Основу такого навчання складають п'ять психолого-педагогічних принципів: принцип ігрового моделювання професійної діяльності; принцип спільної діяльності учасників; принцип діалогічного спілкування партнерів; принцип проблемності змісту процесу; принцип двоплановості ігрової навчальної діяльності [4; 8].

Діалог-бесіда ставить своїм завданням сформувати у студентів навички породження діалогу і розвинути вміння швидкої реакції на поставлені питання. У подібних діалогах можна торкатися будь-яких питань, які цікавлять студентів. Бесіда набуває особистісно-вмотивованого характеру, оскільки учні роблять мотивовані мовленнєві вчинки. На більш пізніх етапах навчання метою діалогу-бесіди стає обмін інформацією, її коментування і висловлювання власного ставлення до неї.

Діалог-розпитування реалізується з метою обміну інформацією на певну тему. У діалозі-розпитуванні відповідна репліка підпорядкована питанню й обумовлюється ним.

Монологічне мовлення, яке є складовою частиною навчання говоріння, має свої особливості, які доцільно враховувати у навчанні. Як відзначають методисти [10; 13], монологічне мовлення відрізняється послідовністю і логічністю, має комунікативну спрямованість і смислову структуру.

На початковому і середньому етапах широко використовуються такі форми роботи з формування і розвитку навичок монологічного мовлення: складання розповідей за ключовими словами, доповнення прочитаного тексту деталями, оцінка відтвореного тексту, складання висловлювання на певну тему, відтворення тексту з певними модифікаціями, складання оповідання за картинкою, коментування фотографій, малюнків, відеофільмів, побудова висловлювань аналогічно прослуханого тексту; коментування змісту висловлювання, події, епізоду: аргументація продукування тощо. Ці вправи готують студентів до створення ситуативних оповідань (повідомлення про якийсь життєвий факт), розмовних текстів (складаються викладачем на знайомому лексико-граматичному матеріалі), тематичних бесід.

У процесі розвитку монологічного мовлення учні вчатьсЯ оформлювати різні його типи: повідомлення, опис, розповідь, роздум. Ці типи монологу використовуються на всіх етапах навчання іноземних студентів у ВНЗ, але наповнюються вони різним змістом з урахуванням тих навчальних завдань, які стоять перед тими, хто навчається.

Повідомлення – це відносно короткий виклад фактів або подій реальної дійсності у стислій інформативній формі [14]. Навчання монологу-повідомлення проводиться цілеспрямовано впродовж усього періоду вивчення мови у ВНЗ. У підготовлених повідомленнях учні можуть висвітлювати різні теми побутового характеру (гуртожиток, місто, заняття, ВНЗ, бібліотека тощо), суспільно-політичного (країна, її державний устрій тощо), наукового (біографії відомих вчених, їхні відкриття, значення цих відкриттів для сучасності) тощо.

Опис представляє собою більш-менш докладний виклад-перерахування конкретних предметів із вказівкою на їх взаєморозташування, властивості, якості та інші характеристики, включаючи елементи аналізу та оцінки [14]. Цього типу монологічного висловлювання можна вчити студентів з перших занять: опис аудиторії, факультету, кафе, міста, де жив або живе студент тощо. Важливо, щоб учень навчився описувати те, що бачить або вже бачив. Основу даного типу монологу складає опис предмета, а також опис дії та процесу. З часом оволодіння лексико-граматичним матеріалом ускладнюються як об'єкти опису, так і мовний матеріал, необхідний для цього. На поглибленому етапі описи, на матеріалі яких здійснюється формування і розвиток навичок говоріння, можуть бути наступними: 1) опис-класифікація (відзначається віднесення даного предмета (явища) до класу однорідних предметів (явищ); 2) опис характерних ознак, властивостей, об'єктів дослідження (абстрактних понять, суспільних явищ, процесів, конкретних предметів); 3) опис структури науки, статті, курсової чи дипломної роботи тощо; 4) опис наукового поняття; 5) опис предмета, явища за функціональною ознакою (функціонування тієї чи іншої системи, приладу, машини тощо).

Оповідання – це послідовний, об'єктивний виклад подій та дій, опис ситуацій, передача інформації про послідовність окремих етапів, стадій у розвитку процесів, подій, дій і станів [9: 31]. Цей тип монологу

характеризується динамічністю, дійсність відтворюється в процесі зміни та розвитку, як ланцюжок взаємопов'язаних дій і станів. Для розвитку мовленнєвих умінь на початковому і середньому етапах викладач може запропонувати студентам скласти колективну розповідь за запропонованим планом, доповнити сюжетну лінію прочитаного тексту або переглянутого кінофільму тощо. На поглибленому етапі навички та вміння говоріння формуються з опорою на розповіді: 1) при передачі інформації про процеси соціально-економічного і політичного життя суспільств, що розвиваються; 2) при передачі інформації про події суспільного життя; 3) при повідомленні інформації біографічного характеру; 4) при викладі історії науки, культури тощо.

Роздум – це аналіз проблеми (включаючи порівняння, оцінку і висновок) [14]. Монолог-роздум ставить своїм завданням навчити учнів обґрунтовувати свої дії, виявляти їхній причинний зв'язок, спростовувати або погоджуватися з запропонованими тезами. На поглибленому і завершальному етапах предметом навчання стає сама структура цього типу монологу (вступ, теза, антитеза, аргументація, висновок) і мовні засоби для побудови монологу-роздуму.

Навчання монологічного та діалогічного мовлення взаємопов'язано. Ці два види мовлення об'єднуються загальним механізмом побудови речень. Паралельне засвоєння монологічного та діалогічного мовлення дає оптимальні результати. Мовлення все більше відходить від тексту і наближається до умов усного спілкування.

При навчанні говоріння важливо враховувати показники сформованості навичок і вмінь. Показником виступають чистота і темп мовлення.

Чистота мовлення – це правильність і якість навичок його оформлення [7]. У результаті проведених експериментів [6] було встановлено середній показник чистоти мовлення студентів наприкінці початкового етапу навчання, при якому вже можна вважати навички оформлення та використання мовних одиниць сформованими. Його кількісні показники – 32 помилки на 100 речень (або 3-4 помилки на 10 речень).

Однак початковий етап характеризується критеріями не лише мовленнєвих навичок, але і мовленнєвих умінь, які пов'язані

насамперед із змістовною стороною висловлювань. Критерії мовленнєвих умінь визначаються наявністю в довготривалій пам'яті студента вербального матеріалу і здатністю реалізувати його необмежену кількість разів, бо способи вираження, які визначаються комбінаторними можливостями мови, безмежні [15]. Здатність комбінувати лексико-граматичний матеріал і підключати до свого мовлення той мінімум мовних засобів, який знає студент, є на початковому етапі критерієм творчих умінь. Таким чином, критерії мовленнєвих умінь на початковому етапі визначаються наявністю сформованих на обмеженому початковим етапом мовному матеріалі мовленнєвих навичок і вільною комбінаторикою їх за творчою програмою.

Темп мовлення визначається як середня швидкість мовлення протягом того або іншого відрізка і вимірюється числом складів (слів) за секунду (хвилину) [6].

Темп мовлення складається з тривалості відрізків, що звучать, і тривалості пауз. Паузи – це зупинки у звучанні, що розривають звукове мовлення. Паузи не можуть виникати в будь-якому місці відрізків, що звучать. Вони пов'язані або з кінцем речення, або із закінченням простих речень, що входять у складне речення. Якщо студент, що опановує іноземну мову, неправомірно затягнув паузу або неправильно локалізував її, то це може свідчити про спрямованість його уваги на форму виконання дії, на напругу, якої не буває при автоматизованих операціях.

Для носіїв російської мови темп мовлення [3] знаходиться в межах 80-124 слів / хв. (або 3,03-4,7 складу / сек.) Як показали експерименти [6], оптимальний середній темп мовлення іноземних студентів на початковому етапі становить 2,8 складу / сек., його діапазон 1,5-3,0 складу / сек. На середньому етапі темп мовлення складає 3,03 складу / сек. або 80 слів / хв.

На поглибленому і завершальному етапах показники сформованості мовленнєвих навичок і вмінь говоріння варіюються залежно від курсу навчання [2]. Далі ми наводимо таблицю, в якій відображено вимоги до формування навичок та вмінь на просунутому і завершальному етапах.

I курс	
Діалог	Монолог
Перевіряється вміння вести діалог-бесіду. Кількість реплік не менше 10. Діалог здійснюється без підготовки. Враховується відповідність діалогу заданої теми, логічність висловлювання.	Перевіряється вміння самостійно скласти монолог на задану тему. Тривалість монологу 5-7 хвилин, темп мовлення – 2 склади / сек.
II курс	
Перевіряється вміння вести діалог (розпитування і бесіду) з використанням елементів переконання та аргументації за заданою темою. Кількість відповідних реплік не менше 10. Враховується швидкість реакції, мовленнєва активність, розгорнутість реплік.	Перевіряється вміння складати монологи різних типів: опис, розповідь, пояснення. Тривалість монологу до 7 хв. Темп мовлення – 2,5 складу /сек.
III курс	
Перевіряється вміння вести діалог-дискусію з визначеної проблеми на основі прочитаних і прослуханих текстів. Кількість питально-відповідних реплік не регламентується. Враховується мотивований виклад власної точки зору, приведення аргументів і контраргументів.	Перевіряється вміння складати монолог-міркування з поставленої проблеми. Тривалість висловлювання не менше 10 хвилин. Темп мовлення – 2,5-3 складу / сек.
IV – V курс	
Перевіряється вміння ведення діалогу-бесіди і діалогу-дискусії на основі прочитаних текстів. Діалог здійснюється через 7-10 хв. після ознайомлення з темою. Враховується розкриття теми, різноманітність реплік, ініціативність мовлення.	Перевіряється вміння складати різні види монологу: опис, розповідь, пояснення, роздум. Тривалість монологу – 10-15 хв. Темп мовлення не менше 3 складів / сек.

Таким чином, чистота мовлення і його темп є важливими чинниками, що свідчать про сформованість мовленнєвих навичок та вмінь.

На завершення хотілося б підкреслити наступне:

– навчання говоріння спирається на сформовані мовленнєві навички та вміння. Знання, навички та вміння володіння мовою в її різних аспектах (фонетика, граматики, лексика) виступають основою для їх продукування у власному мовленні студента в разі необхідності. Це мовлення, яке спрямовано на виконання предметної діяльності, і стає мовленнєвою діяльністю [16];

– формування навичок і вмінь говоріння іноземних студентів здійснюється з урахуванням лексико-граматичного матеріалу і навчальних потреб іноземців на певному етапі їх навчання у ВНЗ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аудиовизуальные и технические средства в обучении. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – 126 с.
2. Белякова Н.Н. Единый типовой календарный план / Н.Н. Белякова, А.Н. Барановская, В.В. Иванникова. – М. : Рус. яз., 1986. – 135 с.
3. Бенедиктов Б.А. Некоторые особенности развития устной речи на иностранном языке в процессе обучения (к вопросу о темпе речи) / Б.А. Бенедиктов, А.П. Сенаторова // Учен. зап. Горьков. гос. пед. ин-та иностр. яз. – Горький, 1957. – Вып. 5. – С. 23–38.
4. Вербицкий А.А. Игровые формы контекстного обучения / А.А. Вербицкий. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 162 с.
5. Вишнякова Т.А. Обучение русскому языку студентов не филологов / Т.А. Вишнякова. – М. : Рус. яз., 1980. – 149 с.
6. Городилова Г.Г. К вопросу о развитии речевых навыков и умений / Г.Г. Городилова // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – С. 17–26.
7. Городилова Г.Г. К вопросу о характеристике начального этапа через уровень сформированности навыков и умений говорения / Г.Г. Городилова // Вопросы обучения русскому языку иностранцев на начальном этапе. – М. : Изд-во МГУ, 1971. С. 49–59.
8. Китайгородская Г.А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам / Г.А. Китайгородская. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 175 с.
9. Клобукова Л.П. Обучение языку специальности / Л.П. Клобукова. – М. : изд-во МГУ, 1987. – 78 с.

10. Кудряшов А.Н. Обучению говорению. Методика / А.Н. Кудряшов. – М. : Рус. яз. 1988. – С. 114–127.
11. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 583 с.
12. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / О.Д. Митрофанова. – М. : Рус. яз., 1985. – 225 с.
13. Пассов Е.И. Концепция коммуникативного иноязычного образования (теория и её реализация) : метод. пособие для русистов / Е.И. Пассов, Л.В. Кибирева, Э. Колларова. – СПб. : Златоуст, 2007. – 200 с.
14. Скалкин В.Л. Обучение монологическому высказыванию / В.Л. Скалкин. – К. : Рад. шк., 1983. – 119 с.
15. Цветкова З.М. Обучение устной речи : материалы Пятого международного методического семинара преподавателей русского языка / З.М. Цветкова. – М., 1965. – С. 18–26.
16. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.